

ging een taalbeweging, maar de Friese letterkunde heeft hem blijkbaar niet vermogen te boeien. Met dat al staat hij niet onsympathiek tegenover de doelstellingen van de beweging.

In de laatste twee hoofdstukken schiet Zondergeld echter flink uit zijn slof, wanneer hij de houding van de Friese beweging onder de Duitse bezetting aan de kaak stelt. Voor zover hij ingaat tegen de gangbare (en al in de illegale pers gelanceerde, zie pagina 417) voorstelling dat de beweging toen op anderhalve man en een paardekop na 'goed' en consequent anti-fascistisch is geweest, heeft hij geen ongelijk. Hij slaat echter geweldig door. Zo zegt hij op pagina 404 dat het moeilijk is, 'geloof te hechten aan wat Wijbenga schrijft over de complete breuk, die tijdens de oorlog tussen de antinazi's en de nazi's in de Friese Beweging zou zijn ontstaan'. Nu, om te beginnen staat op de plaats waarnaar hij verwijst³ niets van dien aard, maar wat is er verder voor verbazingwekkends aan dat binnen de Friese beweging anti-fascisten en collaborateurs met elkaar bleven omgaan, zonder eigen standpunt op te geven en zonder elkaar te verraden? Bij alle verzuiling bestond er in de beweging een soort clangeest. De manier waarop Schurer tegenover de Eereraad voor letterkunde de collaborateur Douwe Kalma verdedigde lijkt erg op de verbale truc waarmee de collaborateursvrouw Anne van der Minne-Buma de chef van het Duits burgerlijk bestuur in Friesland bij de neus nam⁴. 'Van gezamenlijke anti-Duitse activiteiten was geen sprake', heet het op pagina 416. Mogelijk, maar het zegt toch wel iets dat het Coulonhuis, de zetel van de Fryske Akademy, tot een inval van de Duitse politie kon worden gebruikt voor illegaal werk⁵. Iets dergelijks is mij van het hoofdkwartier van de Koninklijke, pardon de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen niet bekend.

Intussen late niemand zich door deze kritische opmerkingen ervan weerhouden, het proefschrift van Zondergeld te lezen en te gebruiken. Vooral als naslagwerk kan het ondanks het ontbreken van een zakenregister goede diensten bewijzen.

A. V. N. van Woerden

P. J. Idenburg, *De Leidse Universiteit 1928-1946. Vernieuwing en verzet* ('s-Gravenhage: Universitaire Pers Leiden, 1978, xx + 426 blz., f65,—, ISBN 90 602 1425 0).

De Leidse Universiteit geniet een zekere faam waar het haar verzetshouding gedurende de bezetting betreft. De moedige rede van professor mr. R. P. Cleveringa op 26 november 1940 na het ontslag van zijn leermeester en collega, de Joodse hoogleraar E. M. Meijers, als gevolg waarvan de universiteit door de bezetter werd gesloten, ligt aan die faam niet in de laatste plaats ten grondslag. Alle reden dus om de mémoires van mr. P. J. Idenburg, van 1928 tot 1946 secretaris van het College van Curatoren van de Leidse Universiteit, met de veelbelovende ondertitel *Vernieuwing en Verzet* met belangstelling ter hand te nemen. En wanneer men in het voorwoord bovendien leest dat dit boek mede is gebaseerd op een teruggevonden dagboek van de schrijver uit de bezettingstijd (viii) en verneemt dat de verzetshouding der Leidse Universiteit naar het oordeel van de auteur niet uit de lucht kwam vallen maar bezien moet worden in verband met de in de voorafgaande jaren gegroeide solidariteit in de universitaire gemeenschap (ix) - dan raken de verwachtingen zelfs hoog gespannen. Helaas beantwoordt het gebodene niet geheel aan deze verwachtingen. Integendeel er is sprake van een zeer teleurstellend boek, waarin relatief onbetekenende en op

3. P. Wijbenga, *Bezettingstijd in Friesland* (Drachten resp. Leeuwarden, 1970-78) I, 65.

4. F. Schurer, *De bisleine spegel* (Amsterdam, 1969) 119 vlg.; Wijbenga, *Bezettingstijd*, I, 149.

5. *Ibidem*, III, 120 vlg.

overwegend oppervlakkige en saaie wijze geboekstaafde ambtelijke handelingen overheersen. Speciaal in deel I, dat in 124 pagina's de vooroorlogse periode behandelt, is dat het geval. Gegroepeerd rond de ambtstermijnen van de achtereenvolgens als rector-magnificus functionerende hoogleraren komt een reeks losse, voornamelijk ambtelijk-organisatorische activiteiten van Idenburg met betrekking tot de universitaire administratie en een aantal wetenschappelijke instituten aan bod. Idenburgs verdiensten voor het reilen en zeilen van de Leidse Universiteit lijken onmiskenbaar, maar zijn stelling uit het voorwoord (op pagina 106 nog eens herhaald) wordt zo geenszins aannemelijk gemaakt. Dat wil overigens niet zeggen dat die opvatting onjuist is. De enkele gegevens over kennelijk aanwezige afkeer van het nationaal-socialisme (met Huizinga's optreden in 1933 tegen de anti-semitische leider van een Duitse studentendelegatie als *pièce de résistance*) zijn echter onvoldoende om haar te onderbouwen.

De delen II en III, met tezamen bijna 200 bladzijden de kern van het boek, betreffen de bezettingstijd en brengen voornamelijk reacties van (opnieuw) bestuurlijk-organisatorische aard op tal van Duitse of door de bezetter geïnspireerde maatregelen ter sprake. Op zich is dat niet oninteressant. Men ziet Idenburg, in zekere zin de organisatorische spil van de universiteit, in overleg met door hem vertrouwde en in vertrouwen genomen personen wikken en wegen hoe te reageren. Hij schroomde daarbij niet om datgene wat als belang van de universiteit werd gezien ook in Den Haag, via relaties aldaar, na te streven. Zonder afbreuk te willen doen aan de betekenis van de 26 november-gebeurtenissen of aan de standvastigheid van intenties en opvattingen der betrokkenen, moet toch worden geconstateerd dat in die beschreven gebeurtenissen niet het principiële verzet tegen de bezetter overheerst (het komt zelfs maar weinig aan bod). Als vrijwel overal elders gaat het vooral om het zoeken naar 'het minste kwaad', het vinden van de minst onprettige oplossing in de gegeven en als onaangenaam ervaren situatie, het proberen zoveel mogelijk scherpe kantjes af te slijpen en gevolgen te verzachten (ook voor personen die het slachtoffer werden) of hoe men het ook wil omschrijven (met opzet wordt het woord *collaboratie* hier vermeden, gezien de emotionele lading die deze term nu eenmaal heeft). Verscheidene in de tekst opgenomen of als bijlage afgedrukte documenten bieden daarbij boeiende leesstof. Als gevolg van de weinig meeslepende schrijfwijze van Idenburg vormen deze bronnen in menig opzicht zelfs de meest boeiende gedeelten van het boek. Mij persoonlijk troffen vooral de plannen die aan Duitse, maar ook aan nationaal-socialistische Nederlandse, zijde ten aanzien van de Leidse Universiteit werden beraamd. Geen ervan werd overigens ooit gerealiseerd.

Een kort deel IV (± 30 pagina's) over het eerste jaar na de oorlog completeert het boek. Wederom zijn het de vragen van bestuurlijk-organisatorische aard die aan bod komen en niet of nauwelijks de in de oorlog ontwikkelde en nu naar buiten tredende plannen tot vernieuwing van de universiteit, waarover zonder veel moeite meer te vinden is dan hier ter sprake komt. Daarmee moet worden vastgesteld dat het programma dat in de titel van deze *mémoires* besloten ligt niet ten uitvoer is gebracht: vernieuwing (voor, tijdens of direct na de oorlog) noch verzet staan in dit boek centraal. Het is jammer dat de Leidse Universitaire Pers en het subsidiërende Leids Universiteits Fonds niet wat kritischer zijn geweest en Idenburg niet een ander voorstel hebben gedaan. De publikatie van het eerder genoemde dagboek als authentiek document met een korte inleiding en znodig uitgebreide toelichtende annotatie zou namelijk naar mijn overtuiging tot een zinvoller resultaat hebben geleid dan deze 426 pagina's nu bieden. De positie en eigen problemen van een ambtenaar die al vroeg in de bezettingstijd met allerlei maatregelen van of vanwege de bezetter geconfronteerd werd zou daarmee op de meest zuiver mogelijke wijze naar voren zijn gekomen. En dat is het onderwerp waarover dit boek iets te zeggen heeft.

J. C. H. Blom

M. van den Wijngaert, *Het beleid van het comité van de secretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting in 1940-1944* (Brussel: Paleis der Academiën, 1975, 325 blz., xlvii + 313 blz.).

Tijdens de tweede wereldoorlog bleef in het bezette België een eigen administratie aan de macht, geleid door de hoogste ambtenaren van de verschillende ministeriële departementen. Zowel de houding van de later naar Londen uitgeweken regering Pierlot, als de houding van de bezettingsinstantie, de *Militärverwaltung*, hebben ertoe geleid dat deze situatie kon bestaan en voortduren.

De Belgische regering had immers reeds voor de oorlog het 'Burgerlijk mobilisatieboekje' ingevoerd, waarin onder andere richtlijnen werden gegeven aan ambtenaren, die niet meer met hun hiërarchische overheid in contact konden blijven, om de continuïteit van het gezag te handhaven, dit ingeval van bezetting. De herinnering aan de administratieve chaos in het bezette gebied tijdens de eerste wereldoorlog was niet vergeten. Anderzijds gaf de regering nog op 16 mei 1940, juist voor het verlaten van de hoofdstad, richtlijnen aan die secretarissen-generaal die in het land moesten blijven. De secretarissen-generaal mochten maatregelen treffen in het belang van het land, en in zoverre de belangen van de vijand er niet door gediend werden. Een richtlijn werd nog meegedeeld, en ook dit was een reminiscentie van de eerste wereldoorlog, er mochten geen wijzigingen op taalgebied doorgevoerd worden, dus geen 'bestuurlijke scheiding'.

De *Militärverwaltung* van zijn kant had ook een aantal prioriteiten: rust en orde in het land, en dit met zo weinig mogelijk Duitse krachten; de Belgische economie in dienst van het Duitse oorlogsapparaat, terwijl de politieke toekomst van het land onduidelijk bleef, zolang Hitler zelf geen beslissing terzake had genomen, wat dus meebracht dat met de bestaande Belgische structuren samengewerkt moest worden¹.

De hele politiek van de secretarissen-generaal wordt bepaald door de voorgaande beperkingen, en in die moeilijke materie een geordend beeld brengen, was de opdracht die Mark van den Wijngaert zich stelde voor zijn doctoraat, dat hij verdedigde in de Faculteit Letteren en wijsbegeerte, groep geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Leuven in 1972. De tekst van deze thesis werd in 1975 uitgegeven in de prestigieuze Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, xxxvii, nr. 79.

Zijn studie vangt de auteur aan met een kritisch overzicht van de door hem gebruikte bronnen, die hij tevens op hun waarde toetst. Zijn voornaamste bron wordt gevormd door de notulen van de vergaderingen van het Comité van de secretarissen-generaal². In totaal vergaderde het Comité 331 maal, waarvan 115 maal in 1940 (vanaf 15 mei): bewijs voor het moeilijke begin van de werking en het zoeken naar een gemeenschappelijke houding ten

1. Voor meer details over Hitlers besluitvorming (in dit geval beter uitgedrukt als niet-besluitvorming) zie A. de Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België (1940-1944). De vestiging van een Zivilverwaltung in België en Noord-Frankrijk, 1, Koningskwesitie en bezettingsregime van de kapitulatie tot Berchtesgaden (28 mei-19 november 1940)* (Antwerpen-Utrecht: De Nederlandsche Boekhandel, 1972, 488 blz.).

2. Uittreksels ervan werden gebracht in een eerder journalistieke vorm door Jean-Léon Charles en Philippe Dasnoy, *Les secrétaires généraux face à l'occupant 1940-1944. Procès verbaux des réunions du Comité des secrétaires généraux (1940-1944)* (Brussel: Lucien Demeyer, 1974, 309 blz.).